

De keuze van Arjo Klamer

Eva van den Broek

De Academische Boekengids 56, mei 2006, pp. 18-19.

In ieder nummer van *De Academische Boekengids* vertelt een wetenschapper over de boeken die een inspiratie vormden in leven, opleiding of onderzoek.

Arjo Klamer (1953), hoogleraar in de Economie van Kunst en Cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, profileert zich op de rand van de economische wetenschap en betreedt een gebied waar de harde kern der economen niet graag opereert. Economische groei, zo betoogt hij, garandeert nog geen toename van geluk. Economen negeren zijns inziens vaak de minder goed meetbare culturele factoren, zoals het besef van een gemeenschappelijk belang. 'Veel van ons gedrag wordt gemotiveerd door het besef van een algemeen belang. Wij ontlenen onze status en reputatie aan anderen binnen ons netwerk. Ik denk dat altruïstisch gedrag voortkomt uit de drang om bij te dragen aan de gemeenschap. De meeste economen bezien dat met een kritische blik omdat de economie uitgaat van het profijt van het individu; altruïstisch gedrag kunnen ze in die context maar moeilijk een plaats geven. In alle economische modellen draait het uiteindelijk om de vraag wat je er zelf aan hebt. Iemand die naar zijn eigen gewin streeft met de instrumenten die hem ter beschikking staan, bijvoorbeeld door status te verwerven, handelt in die zin economisch. Maar er is volgens mij meer. Ik denk dat een groot deel van onze acties gericht is op een gemeenschappelijk belang. En waarom zouden we niet ook dat rekenen tot de economie?'

Kijk bijvoorbeeld eens naar het aangaan van een gesprek. We ontlenen daaraan lidmaatschap van een groep of erkenning, zeker toch iets wat zich in termen van economische waarde laat definiëren. In mijn nieuwste boek, *Speaking of Economics*, bespreek ik wat economen doen om binnen de economische conversatie te komen. Je kunt je afvragen van welk gesprek of welk gezelschap je deel wilt uitmaken. Tot wie verhoud je je? Sommigen overkomt het ook: Daniel Kahneman en Amos Tversky, opgeleid als psychologen, kwamen door hun theorie over risico en onzekerheid plotseling in het centrum van de economie terecht en voelden zich daar nogal ongemakkelijk.

'IK DENK DAT EEN GROOT DEEL VAN ONZE ACTIES GERICHT IS OP EEN GEMEENSCHAPPELIJK BELANG.'

Het is erg moeilijk om te beslissen aan welke boeken ik wel of niet recht wil doen. Die keuze is bijna een moreel dilemma omdat er zoveel schrijvers zijn die ik erkenning voor hun werk wil geven. Er zijn veel boeken die me beïnvloed hebben, maar tegelijkertijd zijn er weinig zo vormend geweest dat ik ze durf te noemen. Als ik eerlijk ben, hebben kinderboeken me misschien nog wel het meest beïnvloed. *De Scheepsjongens van Bontekoe* van **Johan Fabricius** in het bijzonder: de opwinding die ik voelde toen ik dat als jongetje las, kwam meteen terug toen ik er veel later weer in bladerde. Ik verdween opnieuw in die wereld van het zeventiende-eeuwse Nederland en het Verre Oosten en vereenzelvigde me volkomen met de jongens die op een schip werden gezet om naar onbekende oorden te vertrekken. Daarnaast heb ik de boeken van Karl May verslonden. May, een Duitser, is zelf nooit in Amerika geweest, laat staan in het "Wilde Westen". Toch heb ik zijn boeken telkens herlezen, alsof ik er iets wezenlijks uit kon leren. Ik wilde zien hoe Old Shatterhand zichzelf moest bewijzen en staande houden.

Achteraf besef ik dat die boeken mij hebben geleerd op te gaan in andere sferen en werelden. Als kind in een druk gezin vormde het lezen voor mij een verdwijntruc. Dat doe je als wetenschapper ook, een eigen wereld scheppen - als econoom misschien meer dan anderen. Dat deel je wel met andere wetenschappers, maar de spanning ervan valt soms lastig uit te leggen aan mensen buiten die groep. Nu denk ik dat vooral het verhalende element in boeken vormend voor me is geweest, de identificatie met de held, het verre reizen maken en het onderzoeken van nieuwe werelden. Ik probeer nu langzaam af te komen van de gedachte dat de wetenschapper een held is die de schokkende ontdekking, de grote bijdrage gaat leveren. Dat is een te romantische voorstelling van de wetenschap. Maar ik heb dat beeld toch lange tijd omarmd omdat het een zinvol antwoord is op de vraag: hoe houd je het anders vol?

Ik denk dat de jongensboeken me gestuurd hebben in mijn beroepskeuze. Na mijn studie stond ik voor de keuze om bij een bank in Brazilië te gaan werken of in de wetenschap te blijven. Natuurlijk lokten het reizen en het geld sterk, maar uiteindelijk heb ik er toch voor gekozen mijn dissertatie te gaan schrijven in Amerika. Ach, je moet je eigen gedrag niet proberen te verklaren. Maar ik denk dat die romantische ideeën in mijn systeem zijn beland doordat ik zoveel fantaseerde.'

Het tweede boek dat ik wil noemen, heb ik gekocht tegenover het Maupoleum in Amsterdam. Hoewel ik geen geld had, besloot ik toch *General Theory* van **John Maynard Keynes** te kopen. Het gaf me een heel speciaal gevoel dat ik een boek dat zoveel effect had en waarover we voortdurend spraken ook zélf kon lezen, in handen kon hebben. Het was voor mij de ontdekking dat wetenschap ook iets van jezelf kan worden. Ik begreep het boek niet, pas later kwam ik erachter hoe veelzijdig het is. Vooral hoofdstuk 12,

"The State of Long-term Expectation", citeer ik vaak. Ik ben diep onder de indruk van de manier waarop Keynes omgaat met het begrip "onzekerheid". Hij anticipeert de theorie van de rationele verwachtingen eigenlijk om die meteen te verwerpen. Keynes' kijk op speculatief gedrag vormde de belangrijkste aanleiding voor de kritiek op de keynesiaanse economie. Ik denk dat we beter kunnen spreken van de "samuelsoniaanse" economie, want die kritiek strookt meer met het idee van de werkelijkheid en de economische wetenschap van Samuelson. Keynes zag wetenschappelijke modellen als instrumenten, niet als een doel op zich, waar ze bij Samuelson toe verworden.

Economie is een morele wetenschap, stelt Keynes. Economen als Adam Smith, Marshall en ook Keynes vragen zich af hoe te handelen in economische situaties. Dat is in feite een morele vraag. Keynes, een aristocraat, geloofde in het belang van de *gentleman*, de welingelichte, goed opgevoede edele heer. Hij had zijn bedenkingen tegen bepaalde democratische processen. Hij accepteerde de wereld zoals die is, zonder grootschalige revoluties te prediken als Marx. Het pragmatisme dat daaruit blijkt, sprak me aan.

Die tegenstelling tussen het pragmatische en het morele probeer ik als volgt te verklaren: Keynes had een aristotelische kijk op menselijk handelen. Mensen streven naar het goede, zoals je dat op de aandelenmarkt ook doet. Het "goeddoen" leidt tot tevredenheid. Maar wat is dat goede? Het is een constant laveren tussen te veel en te weinig. Moraliteit, juist handelen, is het aftasten van het precies goede. Zo vertaalt Keynes het morele in het pragmatische. Dat is een heel andere blik op ethiek dan die van de meeste economen.

Keynes' persoonlijke leven is ook buitengewoon boeiend, iets wat je niet over elke econoom kunt zeggen. Zijn biografie door Skidelsky heeft me erg geïnspireerd. Skidelsky beschrijft het intellectuele leven van voor de oorlog en de rol die Keynes' homoseksualiteit speelde in zijn leven, zijn gepassioneerde brieven die je bij wijze van spreken zelf geschreven zou willen hebben, zijn lidmaatschap van de Bloomsbury-groep. Keynes had veel kunstenaars onder zijn vrienden en was betrokken bij de onderhandelingen over het IMF. Daarbij trok hij overigens aan het kortste eind, maar dat lag eerder aan de positie van Engeland op dat moment dan aan Keynes' reputatie. Hij leidde een fascinerend leven. Dat geeft me wel eens te denken, als je kijkt naar de levens van economen nu.

Opnieuw moet ik een keuze maken: tussen Popper, voormalig hoogleraar staathuishoudkunde Joop Klant, en **Deirdre McCloskey**. Van die drie speelt McCloskeys boek *The Rhetoric of Economics* de grootste rol in mijn leven. Hierdoor zag ik de economie voor het eerst als een retorisch systeem van metaforen en verhalen. In de tijd daarvoor had ik nog geen idee van het bestaan van het begrip "metafoor" binnen de economie. Mijn promotor, Roy Weintraub, gaf me een concept van het manuscript toen ik bijna klaar was met mijn dissertatie. Ik was een paar dagen helemaal van streek, dacht dat mijn dissertatie overbodig was en ook nog eens veel minder goed geschreven. Juist doordat dat boek bevestigde hoe ik over dingen dacht, maar het veel eloquentier verwoordde, maakte het dat ik me erg klein voelde. Ik ging terug naar Weintraub, die me uitlechte en mij ervan overtuigde dat dat onzin was. Toen heb ik McCloskey benaderd voor een conferentie. Stotterend, in mijn verbeelding duurde het minutenlang, stemde zij toe om een presentatie te geven. Dat was het begin van mijn belangrijkste wetenschappelijke vriendschap. De effecten daarvan kun je terugvinden in mijn vorige boek, *Conversations with Economists*.

'SOMMIGEN VINDEN HET IDEE BEVRIJDEND DAT JE ALLES ALS HANDEL KUNT ZIEN, DAT ER ZOIETS IS ALS EEN "HUWELIJKSMARKT".'

Of McCloskeys boeken een groot effect hebben gehad op de wetenschap in het algemeen weet ik niet, maar op mij was het enorm. Door *The Rhetoric of Economics* besepte ik dat economie niet zo'n arrogante wetenschap is als ze lijkt. Ik zag plotseling in dat economen wel degelijk moeite doen om zich "verstaanbaar" te maken - weliswaar meer voor elkaar dan tegenover anderen, maar toch. De metafoor van de marktwerking is een typisch voorbeeld van een heuristische metafoor die je het denken vergemakkelijkt maar tegelijk ook je gedachten vormt. Ze dwingt je over menselijk gedrag te denken in termen van vraag en aanbod. Dat is tegelijk de kracht en de zwakte van metaforen, dat ze de aandacht zo sterk richten en daarmee meteen vernauwen. Maar we kunnen niet zonder.

Later kwam ik tot de ontdekking dat metaforen instabiel zijn. Neem "tijd is geld" - de econoom denkt aan *opportunity costs*, gederfde inkomsten, terwijl anderen eerder "tijd is rijkdom" erin lezen; veel vrije tijd hebben, betekent rijkdom. Sommigen vinden het idee bevrijdend dat je alles als handel kunt zien, dat er zoiets is als een "huwelijksmarkt". Maar het kan ook benauwend worden opgevat - men voelt zich al snel in zijn menszijn ontkend. Economische metaforen worden soms te pas en te onpas toegepast. Ik strijd nog steeds tegen vormen van het doorgeslagen economisch denken, zoals het toepassen van een metafoor zonder deze te duiden.

De culturele wending in mijn academische loopbaan na mijn dissertatie is deels in gang gezet door *After Virtue* van de filosoof **Alasdair MacIntyre**. Toen ik hem mijn dissertatie te lezen gaf, wist ik niet hoe beroemd hij was. Nadat ik had uitgevonden wat hij geschreven had, schaamde ik me heel erg dat ik hem niet geciteerd had. Zijn oordeel was "dat er nog wel wat viel te bestuderen". Het was een eyeopener voor me om in de termen van MacIntyre over ethiek en moraliteit na te denken.

Zijn geschriften hebben het huidige ethiekdebat bankroet verklaard. *After Virtue* is een kritiek op de moderne moraalfilosofie. Volgens MacIntyre zijn de daarin gebruikte termen overblijfselen van

verschillende vroegere filosofen, als Kant en Hume, waardoor het debat ondoorzichtig is geworden en stagneert. Hij hekelt de emotionele manier van ethiek bedrijven en wijst ons terug naar Aristoteles. Het begrip “deugd”, het denken in termen van het “streven naar het goede” is erg klassiek. MacIntyre schetst het verschil tussen Aristoteles, die een pragmatische aanpak voorstaat in het kiezen van het juiste midden tussen twee extremen, en Nietzsche, die de moraliteit helemaal overboord zet. Hij kiest uiteindelijk voor Aristoteles.

MacIntyre heeft grote invloed gehad op het cultureel perspectief dat ik in mijn werk heb aangebracht. De economie draait om waarden en het relatieve daarvan via de sociale en persoonlijke relaties. Cultuur is niet zomaar een factor; de economie is ingebed in de cultuur. Economie is cultuur.

Der Mann ohne Eigenschaften van **Robert Musil** inspireert me op een heel ander vlak dan MacIntyre. Het is een hilarisch boek. Ik heb het in het Engels gelezen als *The Man Without Qualities* en vond het in die vertaling nog absurder dan het oorspronkelijke Duits. De levenshouding van de hoofdpersoon is volkomen herkenbaar en absurd tegelijkertijd. De roman is zo rijk en metaforisch dat ik er nog eens een collegecyclus aan wil wijden. Musil beschrijft de nadagen van het Habsburgse rijk. De verwarring in die maatschappij doet mij denken aan onze tijd. Ulrich, de hoofdpersoon, probeert allerlei bezigheden uit, waaronder een studie wiskunde, maar hij wordt zo cynisch dat hij overal doorheen prikt. Er is een idiote campagne voor de keizer gaande die op dat moment iedereen ophitst. Het is absurditeit ten top, juist omdat iedereen zich er zo druk over maakt. Ulrich vraagt zich af: waarover gaat het in 's hemelsnaam? Daaraan heb ik de titel van mijn boek *In Hemelsnaam!* ontleend. En waar gaat het over? Ik lees *Der Mann ohne Eigenschaften* als een zoektocht naar datgene waarom mensen zich echt druk maken. Uiteindelijk vindt Ulrich het antwoord dicht bij huis, in de liefde voor zijn zuster.

Wat mij aanspreekt in het boek zijn de gesprekken die Musil beschrijft en de indringende filosofische essays over kennis en kunst. Zijn bespiegelingen zijn zo doorwrocht, je leest erin wat voor een intelligent en belezen man hij was. De tijd is naargeestig, de leegte slaat je in het gezicht, maar de zoektocht van de hoofdpersoon appelleert aan mijn eigen zoektocht en handelen. Ik raakte geïnspireerd om een plaats te creëren voor het voeren van zulke gesprekken. Daarom ben ik nu bezig de Academia Vitae op te richten, een universiteit voor mensen die in het midden van het leven staan en tijd zoeken voor bespiegeling en discussie. Ik wil dergelijke boeken in de kring van gesprekken houden. Ze mogen niet buiten het discours raken. Studenten hoeven niet zozeer praktisch opgeleid te worden, maar zouden primair een leidraad in en voor het leven moeten zoeken. Die kunnen ze vinden in het boek van Musil.

‘IK HEB HET GEVOEL DAT WETENSCHAP SOMS VERWORDT TOT EEN INSTRUMENTARIUM, DAT HET TEKORTSCHIET IN HET DIENEN ALS LEIDRAAD VOOR HET LEVEN.’

Ten slotte ben ik op dit moment veel bezig met de Bijbel. Mijn vader was dominee, dus ik ben ermee opgegroeid. Maar mijn verhouding met het boek is niet onproblematisch. De wetenschap en de Bijbel staan op gespannen voet met elkaar. Persoonlijk denk ik dat dat niet nodig is, zolang de twijfel – zoals ik die ook lees in hoofdstuk 12 van Keynes – en de onzekerheid centraal staan. Als je afstapt van het idee dat de Bijbel een antwoord biedt op vragen die we eigenlijk niet kunnen beantwoorden, zijn het verhalen die ons in gesprek houden over belangrijke waarden in het leven. McCloskey schreef dat de belangrijkste onderwerpen voor de mens geloof, hoop en liefde zijn. Niet alleen de Bijbel gaat daarover. Hetzelfde geldt, maar minder expliciet, voor de economie. Ik heb het gevoel dat wetenschap soms verwordt tot een instrumentarium, dat het tekortschiet in het dienen als leidraad voor het leven. Ik zoek in de wetenschap een handelingsperspectief.’

Prof. dr. Arjo Klamer is hoogleraar in de Economie van Kunst en Cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij is de auteur van *In Hemelsnaam! Over de economie van overvloed en onbehagen* (Ten Have, 2005). Binnenkort verschijnt van hem het boek *Speaking of Economics: How to Get in the Conversation* (Londen: Routledge, 2006). Op dit moment is Klamer bezig de Academia Vitae op te richten, een University College voor het opleiden van breed geïnteresseerde mensen.

De keuze van:

After Virtue
door **Alasdair MacIntyre**
Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press 1981., € 28,70

De scheepsjongens van Bontekoe
door **Johan Fabricius**
Den Haag: Leopold (1921) 2002., € 12,50

The General Theory of Employment, Interest and Money
door **John Maynard Keynes**
Cambridge: Macmillan 1936. Nieuwe editie juli 2006., € 33,05

The Man without Qualities

door **Robert Musil**

Broomall, PA: Chelsea House Publications 2004.

(Der Mann ohne Eigenschaften, Berlin: Rowohlt Verlag, 1930.), € 25,00

The Rhetoric of Economics

door **Deirdre M. McCloskey**

Madison: University of Wisconsin Press 1985.